

ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ РІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізується категорія правової реальності через систему методів і принципів пізнання. Визначається роль кожного із методів у об'єктивному дослідженні правової реальності.

Ключові слова: *правова реальність, метод, методологія, принципи пізнання.*

Анализируется категория правовой реальности через систему методов и принципов познания. Определяется роль каждого из методов в объективном исследовании правовой реальности.

Ключевые слова: *правовая реальность, метод, методология, принципы познания.*

A category is analysed legal reality through the system of methods and principles of cognition. A role is determined each of methods in objective research of legal reality.

Key words: *legal reality, method, methodology, principles of cognition.*

Актуальність дослідження феномена правової реальності обумовлюється належністю права до синергетичної сфери соціального буття, що взаємодіє з іншими його складовими та необхідністю визначення сутності самого феномена права. Без чіткого з'ясування онтологічної природи права, змісту та складу поняття правової реальності, знання основних форм буття права процес пізнання цієї важливої категорії є неможливим. Однак дослідження будь-якої категорії на теоретичному рівні обумовлює необхідність розробки та застосування методологічного інструментарію. Тому наразі важливо дослідити феномен правової реальності на базі об'єктивно-обумовлених методологічних підходів. За допомогою інструментарію юридичної науки ми можемо глибше та конкретніше дослідити правову реальність не лише як явище соціальне, а і як особливу форму буття права, своєрідний правовий світогляд, притаманний всьому суспільству та конкретній особі.

Необхідно зазначити, що проблеми категоріального та функціонального аналізу правової реальності були предметом наукового дослідження представників філософії права та теорії права. Методологічною основою наукового дослідження правової реальності слугують праці класиків світової думки Арістотеля, Ф. Аквінського, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, І. Канта і видатних дореволюційних вчених України та Росії – Б. Чичеріна, А. Драгоманова, Л. Петражицького, Б. Кістяківського, Е. Спекторського, Н. Алексєєва. Дослідження феномена права в радянський період було предметом зацікавлення таких вчених, як Г. Остроумов, В. Малахов, Р. Смирнов, Л. Спірідонов, В. Шаблін, С. Максимов, В. Тоненбаум, П. Рабінович та ін.

Юридична наука радянського періоду у своїх дослідженнях правової реальності переважно використовувала метод діалектичного матеріалізму. В основі цього методу покладений принцип всебічності наукового дослідження, тобто правова явища досліджуються з різних аспектів їхніх ознак, сутності, розвитку, функцій, які вони виконують у суспільстві. Такий підхід до вирішення наукових питань часто призводив до неправильного тлумачення й оцінки тих чи інших правових категорій та явищ.

У пострадянський період питання правової реальності досліджували російські вчені – С. Алексєєв, В. Баранов, Л. Мамут, В. Нерсисянц, А. Поляков та західні філософи – Г. Радбурх, Г. Кельзен, М. Мюллер, С. Фехнер, А. Кауфман, Л. Фуллер, Ю. Хаберманс, П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдье. Вагомий науковий внесок у

розробку цього питання зробили талановиті українські науковці – О. Бандура, І. Бачинін, А. Гарник, Ю. Уршов, А. Козловський, В. Шаповал, В. Шкода, І. Малінова. Однак такому аспекту дослідження правової реальності як аналіз і створення методологічної основи наукового пошуку ще не приділено належної уваги вченими.

Тому необхідним видається аналіз методологічних підходів дослідження категорії права реальність.

Як відомо, процес об'єктивного пізнання будь-якого явища залежить від сукупності методів, які застосовуються вченими. Наукова методологія дає змогу нам ефективно визначити способи здобуття нових знань, а також систематизувати знання, які вже були отримані у процесі дослідження правової дійсності. Невід'ємним елементом юридичної науки є правові категорії. Саме правові категорії здатні фіксувати ознаки та багатогранну сутність правових конструкцій, що досліджуються. Правові категорії є уособленням усіх накопичених знань про право та виступають тією формою, у рамках якої досліджується феномен правової реальності.

Абстрактність поняття правової реальності не дає можливості дати однозначне визначення даній правовій категорії. Звідси розрізняють широке та вузьке поняття правової реальності. У широкому розумінні правовою реальністю є вся сукупність правових явищ: правових норм, інститутів, правовідносин, правових доктрин і правової ідеології. У вузькому значенні під правовою реальністю розуміють лише основні правові реалії, по відношенню до яких усі інші правові явища є похідними. Тому під правовою реальністю у різних наукових школах прийнято розуміти правові норми (нормативізм), правовідносини або «правові емоції» (психологічний напрям)¹. Було б логічно уникати подібної понятійної плутанини шляхом визначення правової реальності як об'єктивного світу права, який складається з різноманітних правових феноменів та інших, похідних від цих феноменів правових явищ, що реально існують у суспільстві. Подібне визначення правової реальності теж не позбавлене абстрактності, навпаки, адже під поняттям «феноменів» мається на увазі широке коло окреслених дослідженням правових явищ, які за ознаками можна віднести до правової реальності. Таким чином, визначення правової реальності й у сучасній науці залишається дискусійним питанням.

Повертаючись до сутності правової реальності, необхідно акцентувати увагу на тому моменті, що дана правова категорія дає змогу розглядати право не просто як окреме явище, а як особливу, автономну сферу людського буття, побудовану на власних законах і власній логіці. Правова реальність напрямку віддзеркалює стан правової культури, адже зачіпає такі сфери суспільного життя, як правосвідомість, правовідносини, юридична практика та законодавча база.

Правова реальність, будучи фундаментальною науковою категорією теорії права, є складною та багаторівневою системою взаємопов'язаних і взаємоузгоджених елементів, які в сукупності становлять автономну сферу людського буття. Пізнати право не можна не заглибившись у саму сутність правової реальності – світу права. На сучасному етапі розвитку юридичної науки вкрай важливо якомога глибше дослідити феномен правової реальності, виокремити специфічні ознаки, притаманні даному явищу та проаналізувати окремі його складові. Це завдання є неможливим без застосування методологічного інструментарію юридичної науки. Тому першочерговим завданням є визначення й аналіз методологічних підходів до дослідження категорії «правова реальність».

У процесі дослідження правових категорій важливо мати коректне уявлення про методи наукового пізнання, адже саме від правильного вибору способів і прийомів дослідження буде залежати й результат пізнавального процесу. Для справжнього дослідження не достатньо лише встановити факт наявності або відсутності того чи іншого правового явища, важливо дати йому наукове пояснення, визначити та розкрити його суттєві особливості. Зробити все це можна лише використовуючи відповідні методи наукового пізнання. Будь-яка наука, в тому числі юридична, має у своєму арсеналі набір методів за допомогою яких досліджується та вивчається її предмет. Сукупність цих методів власне і становить методологію правової науки.

Найпоширенішою, на нашу думку, є визначення наступних рівнів методології аналізу правової реальності²:

– філософський рівень – система методологічних ідей та принципів, що втілені в тому чи іншому типі праворозуміння, їхня критика та обґрунтування;

– науковий (загально філософський) рівень як система принципів і методів пізнання, які використовуються для глибшого дослідження права. У рамках наукового рівня виокремлюють: а) загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція і дедукція, абстрагування, аналогія і моделювання, а також системний, синергетики та інші методи); б) частково наукові методи (соціологічний, психологічний, математичний, кібернетичний, історичний, логічний та інші методи, що використовуються в області окремих наук для пізнання правових явищ);

– спеціально науковий рівень – система методів, характерних саме для юридичної науки, що використовуються для пізнання правових явищ (наприклад, спеціально-юридичний, порівняльно-правовий метод та ін.)³.

Важливе значення для дослідження правової реальності належить принципам пізнання, що і забезпечують об'єктивність та істинність знань про цю категорію.

Суть принципу науковості полягає в тому, що об'єктивне знання повинно стояти вище за тимчасові інтереси класів чи суспільних груп або інтересів окремих науковців⁴. Зазвичай правова реальність пронизана соціальними та політичними інтересами, однак наукова істина в процесі аналізу явищ правової дійсності не має зводитися виключно до цих інтересів, адже головним завданням правової науки є отримання об'єктивних, достовірних всебічних наукових знань.

Цей принцип пов'язаний із вимогою всебічності дослідження⁵, яка полягає у тому, щоб аналізувати явища правової реальності не самі по собі, а у взаємозв'язках і взаємодії з іншими, близькими за значенням суспільними явищами. При цьому мають бути забезпечені повнота і всебічність дослідження, а це означає, що правові феномени мають розглядатися не з точки зору якогось окремо взятого аспекту, а з урахуванням усіх аспектів, що формують єдине бачення аналізованих явищ. Адже коли наука зосереджує увагу лише на певних ознаках або властивостях явища та ігнорує інші як нібито несуттєві й побічні, то вона неодмінно потрапляє у глухий кут. Всебічність дослідження правової реальності забезпечує вивчення всіх її елементів у системі; врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, що на неї впливають, а також взаємодію і взаємовплив правової реальності та політико-правової, економічної та духовної систем суспільства.

Історизм у вивченні правової реальності надає можливість дослідити не лише еволюцію становлення та функціонування цієї категорії, а й ступінь відповідності її функціонування історичній місії та завданням.

Принцип комплексності забезпечує можливість дослідження правової реаль-

ності з позицій не лише юридичної науки, а й інших соціальних наук – філософії, соціології, політології тощо, дає змогу висвітлити найзагальніші питання, які стосуються сутності правової реальності в цілому⁶. Крім того, цей принцип дає можливість визначити специфічні ознаки різноманітних правових феноменів, їхню специфіку, місце та роль у житті суспільства, зробити найчіткішу класифікацію правових явищ залежно від їхніх економічних, політичних, соціальних основ та інших суттєвих особливостей.

Зміст принципу об'єктивності виявляється в істинному відображенні правової дійсності у науковому знанні, відтворенні її такою, якою вона існує реально. Юридична наука, обґрунтовуючи зміст загальних понять правової реальності, показує їхню сутність, формулює загальні закономірності їхнього виникнення, розвитку та функціонування, у яких віддзеркалюються об'єктивна дійсність і реальні явища суспільного життя⁷.

Принцип конкретності пізнання правової реальності передбачає необхідність аналізу її елементів відповідно до нового етапу розвитку суспільства і правової системи, функціонального призначення та ролі правової реальності в процесі забезпечення суспільного порядку.

Важливе значення для аналізу правової реальності має система загальнонаукових методів юридичної науки, до яких належать: формально-логічний метод, що засновується на використанні правил формальної логіки та мови. Він використовується в процесі тлумачення правових норм, формулювання правових понять, класифікації явищ правової реальності⁸; історичний метод забезпечує вивчення правової реальності та похідних від неї правових явищ у їхньому історичному розвитку та хронологічному порядку. Використання цього методу дає можливість науковцю окреслити не лише соціально-економічні передумови виникнення та розвитку конкретного явища правової дійсності, а й визначити тенденції і перспективи його подальшого розвитку; метод єдності логічного та історичного є основою методологічного дослідження еволюції державно-правових явищ. Суть цього методу виявляється у тому, що процес розвитку правової дійсності розглядається в усій своїй багатогранності з урахуванням випадковостей та подій, що перекручують об'єктивну логіку їхнього розвитку, з урахуванням усього позитивного та негативного, що накопичив історичний досвід. При логічному дослідженні правової реальності необхідно відволікатися від усіх випадкових, конкретних фактів, особливостей, несуттєвого, тобто теоретично відтворити об'єкт дослідження у сутнісних закономірних зв'язках, уявити загальне й особливе у процесі розвитку; метод сходження від абстрактного до конкретного полягає у теоретичному відтворенні генези правової реальності. Пізнання здійснюється у два етапи. На першому етапі пізнання категорія права реальність сприймається як неподільне ціле. На другому – за допомогою аналізу категорія пізнається окремими частинами⁹. Таким чином, відбувається рух від менш змістовного знання до більш змістовного, тобто від абстрактного знання до конкретного; конкретно-соціологічний метод використовується юридичною наукою для дослідження правових явищ не на рівні абстрактних категорій, а на рівні конкретних соціальних фактів. Цей метод застосовується у процесі дослідження правової дійсності для пошуку оптимальних правових рішень, вироблення прогнозів, рекомендацій у питаннях проведення правових реформ, ґрунтуючись на ролі різноманітних соціальних факторів. Конкретно-соціологічні методи, які застосовуються юридичною наукою для дослідження правової реальності, поділяється на дві групи: а) методи збору

правової інформації (опитування, анкетування й інтерв'ювання; аналіз документів; спостереження; соціальний експеримент; вибірковий метод; вивчення і збір статистичних даних); б) методи опрацювання отриманої правової інформації. Конкретно-соціологічні методи дослідження правової дійсності підвищують науковий потенціал юридичної науки та ефективність її впливу на суспільні відносини; системний (системно-структурний) метод досліджує правову дійсність як системне явище. Звідси правова реальність та її структурні елементи вважаються системами, що складаються із систем нижчого рівня¹⁰. Систему права можна пізнати в тісному зв'язку з елементами правової системи (законодавством, правосвідомістю, правовою культурою). Використання цього методу припускає розгляд правової дійсності як сукупності різноманітних елементів (складових), що взаємодіють між собою і навколишнім середовищем; статистичний метод застосовується для вивчення кількісної сторони явищ правової дійсності (наприклад, кримінологічна статистика досліджує різноманітні кількісні сторони правопорушень – кримінальну, цивільну, адміністративну, їхню структуру та динаміку, їхні причини та умови, ефективність заходів боротьби з ними тощо)¹¹; формально-юридичний метод вважається традиційним методом сучасної юридичної науки і дає можливість нам досліджувати правову реальність як окреме суспільне явище без урахування зв'язків з іншими соціальними інститутами, як предмет дослідження правова реальність існує у її «чистому вигляді», позбавлена усіх сторонніх елементів. Використовуючи формально-юридичний метод, можливо класифікувати та систематизувати складові елементи правової реальності, дати їм наукове пояснення¹²; метод правового моделювання виявляється в тому, що між різноманітними явищами суспільної дійсності можуть існувати якісні або кількісні збіги. Звідси, виходячи із ознак одного явища, можна судити про властивості іншого. Наприклад, співвідношення права і моралі, правової норми та норми звичаєвого права дають нам уявлення про характерні особливості правової реальності та її елементів.

Важливість загальнонаукових методів не зменшує ролі спеціально-наукових підходів до аналізу правової реальності. Під спеціально-науковими методами дослідження розуміються методи, що застосовуються в конкретній галузі наукового знання. Спеціальні методи юридичних наук поділяються на їхні власні методи, що розроблені та застосовуються в системі цих наук або в деяких юридичних наукових дисциплінах, і спеціальні методи інших наук, що розроблені в юридичних і неюридичних наукових дисциплінах.

У процесі дослідження правової реальності застосовуються наступні спеціально-наукові методи:

– спеціально-юридичний метод, який полягає в описі явищ правової дійсності за допомогою використання термінології юридичної науки, висвітленні діяльності соціальних суб'єктів з точки зору відтворення юридичних моделей їхньої поведінки, з позицій законного або протиправного, обов'язкового або можливого тощо. У результаті відбувається реконструкція фактів і явищ правової реальності, їхня юридична оцінка, виявляються тенденції та закономірності суспільної практики, вдосконалюється термінологія правової науки¹³;

– теоретико-юридичний метод забезпечує формування закономірностей структури, функціонування та вдосконалення явищ правової дійсності, їхнього зв'язку з соціальними та культурними процесами суспільного життя. Значення цього методу в тому, що його застосування ґрунтується на використанні вже існу-

ючих юридичних теорій і понять¹⁴, що відбивають основний зміст правової реальності, її структуру та закономірності розвитку;

– порівняльно-правовий метод зводиться до порівняння двох (або більше) правових явищ, що існують одночасно або розділених часовим проміжком. Порівнюватись можуть будь-які явища правової дійсності або навіть правові системи різних держав¹⁵. Порівняння застосовується також у процесі проведення класифікацій і систематизацій правових явищ, дає можливість досліджувати їх у широкому соціальному контексті, єдності економічних, політичних, етнічних та інших чинників правового розвитку;

– метод тлумачення є необхідною умовою правильного розуміння та застосування правових явищ. Без тлумачення весь складний процес правореалізації був би дуже ускладнений, а в деякому сенсі – просто неможливий¹⁶;

– нормативно-догматичний метод застосовується теорією держави і права для вивчення власне правових явищ, їхньої зовнішньої обробки та кваліфікації¹⁷. При цьому використовуються вже здобуті базисні наукові знання про суть і природу права, правовідносин та інших категорій, що складають правову реальність.

Здійснене нами дослідження дає можливість зробити наступні висновки:

– значення методології у дослідженні правової дійсності проявляється передусім через ряд функцій, які вона виконує. По-перше, вона визначає мету наукового пізнання та її взаємозв'язки з іншими сферами суспільної діяльності, зокрема з практикою. Адже усі отримані в процесі дослідження знання, як правило, проходять практичну апробацію. По-друге, методологія визначає способи здобуття нових наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища, що відбуваються у суспільстві. По-третє, дає змогу досліднику всебічно отримувати інформацію щодо процесів і явищ, що ним вивчається. По-четверте, методологія збирає та систематизує отримані наукові знання, уточнює поняття та категорії тим самим поповнюючи теоретичний фонд науки. І нарешті, методологія вирішує питання вдосконалення пізнавально-дослідницького процесу відповідно до потреб сучасної юридичної науки;

– дослідження правової реальності потребує солідної методологічної основи, яку складають система принципів пізнання та сукупність загально-філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів;

– методологічна основа забезпечує отримання об'єктивних наукових знань про правову реальність як складну, полі структурну категорію, що має власне функціональне призначення, природу, сутність і закономірності розвитку і вдосконалення.

1. Манілова І.П. Філософія права (от метафізики к герменевтике). – Екатеринбург, 1996 г. – С. 79. **2. Сырых В.М.** Метод правовой науки: основные элементы и структура. – М.: Юрид. лит., 1980. – С. 10. **3. Алексеев С.С.** Общая теория права: В 2-х т. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т.1. – С. 30. **4. Теорія держави і права.** Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 55. **5.** Там само. – С. 55. **6.** Там само. – С. 56. **7. Лукич Р.** Методология права. – М.: Прогресс, 1981. – С. 59. **8. Скакун О.Ф.** Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 12. **9. Кравчук М.В.** Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навч. пос. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – С. 24. **10.** Скакун О.Ф. Цит. праця. – С. 13. **11.** Там само. – С. 14. **12. Пендора М.М.** Теорія держави і права: Посібник. – К.: Текст, 2009. – С. 19. **13. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д.** Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. пос. – К.: Знання, 2005. – С. 88. **14. Кравчук М. В.** Цит. праця. – С. 29. **15.** Там само. – С. 29. **16.** Там само. – С. 25. **17. Сырых В.М.** Цит. работа. – С. 1.